

راهکارهای تربیتی مقابله با شیطان در نهج البلاغه

بس گل حیدری^۱

چکیده

یکی از موضوعات مهمی که در نهج البلاغه توسط امام مطرح شده است، شیطان می باشد. امام علی علیه السلام در نهج البلاغه شیطان را به عنوان دشمن خداوند، پیشوای متعصبان، سردمدار متکبران و.... وصف کرده است که در مکان ها و زمان های مختلف دام های خود را می گستراند. قطعاً خداوند جهت مبارزه با دشمن قسم خورده ای به نام شیطان آن هم دشمنی که لحظه ای از فریب مؤمنان چشم پوشی نمی کند برنامه هایی جهت دفع کردن او و دور کردن از خود در جلوی بشر گذاشته است. لذا ضرورت دارد تا به بررسی راهکارهای مقابله با شیطان پرداخته شود. برای دفع شیطان در نهج البلاغه دو راهکار در حیطه ی فکری-قلبی که شامل: افزایش شناخت، آگاهی از دعوت های باطل، شناخت دشمن با نیروی پشتیبانی، شناخت راه و روش شیطان در القاء نیرنگ ها، شناخت راهکارهای ضد شیطانی، بیداری، و محبت خدا و همچنین راهکار دیگر در حیطه ی عمل مانند تمسک به قرآن، تقوا، دعا، عبادت و امر به زبردستان برای سرپیچی از شیطان اشاره شده است. این مقاله به روش توصیفی و ابزار کتابخانه ای به این مهم پرداخته است.

واژگان کلیدی: راهکار تربیتی، شیطان، مقابله با شیطان، نهج البلاغه.

^۱ طلبه سطح دو حوزه فاطمیه (س)، نجف آباد

مقدمه

مبارزه با وسوسه های شیطانی از سویی برای انسان به عنوان تکلیف و وظیفه ی دینی مطرح شده است و از سوی دیگر به عنوان یکی از عوامل ایجاد ظرفیت تکامل و امکانی برای رسیدن به قرب الهی، در آیات و روایات موضوعیت یافته و مورد بحث قرار گرفته است. مبارزه با شیطان و هوای نفس از جمله شرایطی هستند که بدون آن ها نمیتوان مسیر بندگی خداوند را طی کرد و به درجات عالی انسانی دست یافت. بنابراین در نهج البلاغه مباحث فراوان و توصیه های زیادی در مقابله با شیطان و روش مبارزه با آن به کار گرفته شده است.

با توجه به کلام امام علی علیه السلام دو نوع راه حل برای مقابله با شیطان در «نهج البلاغه» به نظر می رسد. گونه نخست مربوط به فکر و قلب انسان بوده گونه دیگر مربوط به عمل است. با جاری کردن این راهکارها در زندگی، مقابله عملی با شیطان صورت می پذیرد. فکر، مقدمه عمل بوده بدون اعتقاد، بی فایده است؛ به همین جهت راهکارهای فکری- قلبی بر راهکار عملی مقدم شده است. در این زمینه مقالاتی نوشته شده از جمله:

۱. وسوسه شیطان و راهکارهای مقابله با آن در قرآن، نوشته عبدالعلی شکر که این مقاله به دنبال راهکارهای برای مقابله با وسوسه های شیطان از قرآن است. ولی مقاله حاضر در نهج البلاغه است.

۲. دام های شیطان و راهکارهای مقابله با آن در نهج البلاغه، نوشته حوریه عمرانی، که به بررسی دام های شیطان و راههای مقابله با آن پرداخته ولی مقاله حاضر فقط راهکارها را بررسی کرده.

۳. راه ها و مراحل نفوذ شیطان در انسان، نوشته حجت الاسلام والمسلمین علی عباس زاده، که به بررسی چگونگی نفوذ شیطان در انسان پرداخته است. ولی مقاله حاضر به صورت اجمالی به بررسی راهکارهای مقابله با شیطان در نهج البلاغه پرداخته است.

۱- راهکار فکری قلبی

راهکار فکری قلبی فعالیتی مربوط به اعتقاد انسان است. اهمیت این دسته بیشتر از فعالیت عملی است. راهکارهای فکری قلبی در واقع جهان‌بینی فرد نسبت به شیطان بوده و مقدمه‌ای برای هر فعالیت ضد شیطانی است. وقتی انسان اطلاعات خود را نسبت به شیطان افزایش دهد؛ قلبش از تنفر دشمن پر شده و نسبت به مقابله با او مصمم می‌گردد. در ادامه راهکارهای فکری قلبی مقابله با شیطان از نگاه نهج البلاغه به تفصیل بیان می‌شود:

۱-۱-افزایش شناخت

افزایش شناخت برای جلوگیری از حيله‌های شیطان مؤثر است. قرآن در سوره حج از مردمی یاد می‌کند که بدون شناخت، با خدا مجادله کرده و از شیطان تبعیت می‌کنند.^۱ کیفیت و افزایش این شناخت، باعث معرفی حقیقت باطل شیطان و ابزارهای مقابله با او می‌گردد.

مولا علی علیه السلام می‌فرماید: « وَاجْتَالَتْهُمْ الشَّيَاطِينُ عَنْ مَعْرِفَتِهِ وَاقْتَطَعَتْهُمْ عَنْ عِبَادَتِهِ. وَشَيَاطِينُ أَنْهَارٍ رَأَتْ مَعْرِفَةَ خَدَا بَازْدَاثَتِهِ وَازْ عِبَادَاتٍ وَاطَاعَتِش أَنْهَارًا جَدَا كَرَدْنَد. »^۲ شیطان سعی دارد تا با تزیین مسیر باطل، انسان را گمراه نماید.^۳ اما افزایش شناخت می‌تواند انسان را از این گمراهی نجات بخشد.

۱-۱-۱-آگاهی از دعوت‌های باطل

اولین راه افزایش شناخت در برابر شیطان، آگاهی از دعوت‌های باطل این دشمن است. در روایات اشاره شده که هرکس شیطانی مخصوص به خود دارد که او را به معصیت دعوت می

^۱ حج، آیه ۳

^۲ نهج البلاغه، خطبه ۱

^۳ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ ق. ج ۳، ص ۳۵۰

کند.^۱

مولا علی علیه السلام می فرمایند: « وَ زَيْنَ لَهُمُ الْخَطْلَ فَعَلَ »؛ و امور فاسد را در دیدگان‌شان جلوه داد.^۲

۲-۱-۱- شناخت دشمن با نیروی پشتیبانی

انسان با شناخت دشمن و بدون نیروی پشتیبانی، قدرت حفاظت از خود را ندارد. درخواست از خدا برای محفوظ ماندن از شیطان به عنوان پشتوانه بسیار مهم است.

امام علی علیه السلام می فرمایند: خدای را می ستایم و در راندن شیطان و دور ساختن و نجات پیدا کردن از دام‌ها و فریب‌های آن، از خدا یاری می طلبیم.^۳

۳-۱-۱- شناخت راه و روش شیطان در القاء نیرنگ‌ها

سومین بصیرتی است که بندگان به آن نیازمند هستند. شناخت انواع تاثیرات شیطان بر انسان می تواند در تشخیص دعوت‌های باطل او نقش مهمی ایفا کند.

مولا علی علیه السلام می فرمایند: و شما را پرهیز داد از دشمنی شیطانی که پنهان در سینه‌ها راه می یابد و آهسته در گوش‌ها راز می گوید، گمراه و پست است، وعده‌های دروغین داده و در آرزوی آنها به انتظار می گذارد، زشتی‌های گناهان را زینت می دهد، گناهان بزرگ را کوچک می شمارد و آرام آرام دوستان خود را فریب داده، راه رستگاری را بر روی دربند شدگانش می بندد و در روز قیامت آنچه را که زینت داده انکار می کند و آنچه را که آسان کرده، بزرگ می شمارد و

^۱ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح: اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ق، ج ۳، ص ۲۶۳

^۲ نهج البلاغه، خطبه ۷

^۳ همان، خطبه ۱۵۱

از آنچه پیروان خود را ایمن داشته بود سخت می ترسند.^۱

۴-۱-۱- شناخت راهکارهای ضد شیطانی

وقتی افراد به درستی شیطان را شناخته و از خداوند کمک گرفتند؛ نوبت به یادگیری نحوه مبارزه با شیطان می رسد. شناخت راهکارهای ضد شیطانی آخرین مرحله بصیرت در برابر شیطان است. افزایش شناخت یکی از راهکارهای فکری- قلبی است که در مقابل با شیطان کاربرد دارد.

مولا علی علیه السلام می فرمایند: مبدا هرگز دچار خودپسندی گردی! و به خوبی های خود اطمینان کنی و ستایش را دوست داشته باشی، که این ها همه از بهترین فرصت های شیطان برای هجوم آوردن به توست و کردار نیک، نیکوکاران را نابود سازد.^۲

۲-۱- بیداری

غفلت، از عوامل سقوط انسان در انحطاط است. شیطان یکی از علت های ایجاد غفلت در بندگان است. آیات قرآن شیطان را باعث فراموشی بندگان و غفلت می دانند؛ از جمله: «وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ». هرگاه کسانی را دیدی که ما را استهزا می کنند، از آنها روی بگردان تا به سخن دیگری پردازند! و اگر شیطان از یاد تو ببرد، هرگز پس از یاد آمدن با این جمعیت ستمگر منشین.^۳

غفلت باعث بی توجهی بنده به خدا شده و راه را برای نفوذ شیطان هموار می سازد. مسخره کردن آیات الهی، فراموشی شیطان و همنشینی با ستمگران از نتایج غفلت است. امیرالمومنین علیه السلام

^۱ همان، خطبه ۸۳

^۲ همان، نامه ۵۴

^۳ انعام، آیه ۶۸

انداک‌اند» پس گوش جان را به ندای تقوا بسپارید و برای به دست آوردن آن تلاش کنید. تقوا را به جای آن چه از دست رفته به دست آورید و عوض هر کار مخالفی که مرتکب شده‌اید انتخاب کنید، با تقوا خواب خود را به بیداری تبدیل و روزتان را با آن سپری کنید، دل‌های خود را با تقوا زنده کنید و گناهان خود را با آن شستشو دهید. بیماری‌های روان و جان خود را با تقوا درمان و خود را آماده سفر آخرت گردانید، از تباه کنندگان تقوا عبرت گیرید و خود عبرت پرهیزگاران نشوید. آگاه باشید! تقوا را حفظ کنید و خویشتن را با تقوا حفظ نمایید.^۱ تقوا را می‌توان راه حلی بازدارنده در برابر شیطان و راهکاری پیش برنده در مسیر خداوند دانست.

۴-۲-۱ امر به زبردستان برای سرپیچی از شیطان

مبارزه با دشمن، نه تنها برای نجات خود، بلکه نزدیکان، آشنایان و زبردستان بسیار مهم است. گاه شیطان از جانب ایشان به سمت فرد نفوذ کرده و او را منحرف می‌سازد.

امیرالمومنین علیه السلام می‌فرمایند: ای بندگان خدا! از دشمن خدا پرهیز کنید، مبدا شما را به بیماری خود مبتلا سازد و با ندای خود شما را به حرکت درآورد و با لشکرهای پیاده و سواره خود بر شما بتازد! به جانم سوگند، شیطان تیر خطرناکی برای شکار شما بر چله کمان گذارده و تا حد توان کشیده و از نزدیک‌ترین مکان شما را هدف قرار داده است و خطاب به خدا گفته: «پروردگارا! به سبب آنکه مرا دور کردی، دنیا را در چشم‌هایشان جلوه می‌دهم و همه را گمراه خواهم کرد» اما تیری در تاریکی‌ها و سنگی بدون نشانه روی رها ساخت، گرچه فرزندان خودپسندی و برادران تعصب و خودخواهی و سواران مرکب جهالت و خودپرستی، او را تصدیق کردند. افراد سرکش شما تسلیم شیطان شدند و طمع ورزی او در شما کارگر افتاد و این حقیقت بر همه آشکار گردید و حکومت شیطان بر شما استوار شد و با لشکر خویش به شما یورش برد و شما را به ذلت سقوط کشانید و شما را به مرز کشتار و خونریزی کشاند و شما را با فرو کردن

^۱ نهج البلاغه، خطبه ۱۹۱

نیزه در چشم‌ها، بریدن گلوها، کوبیدن مغزها پایمال کرد تا شما را به سوی آتشی بکشاند که از پیش مهیا گردید.^۱

چنانچه ذکر شد پرهیز، موعظه و تذکر درباره عواقب کاراست و موجب نرمی قلب انسان می‌شود و برای ترساندن افراد نیز به کار رفته است.^۲ سیره ائمه نیز پرهیز دادن و بر حذر داشتن و ترساندن جامعه از شیطان است. امام علی علیه السلام در این فراز پرهیز و ترساندن از شیطان را به جامعه تذکر می‌دهد. از فایده‌های این کار، پاک شدن جامعه از معصیت است؛ چون همه سرپرستی دارند که می‌تواند آنها را از معصیت نهی کند. نهادینه شدن فرهنگ دشمن شناسی و پیشگیری از انحراف‌های شیطان از دیگر فواید این کار است. امر زبردستان به سرپیچی از شیطان، نهی از منکر نیز بوده و واجب می‌باشد. و «تقوا» راهکاری عملی و ضد شیطانی است که کارکردی بازدارنده در برابر انحراف شیطان دارد، از طرفی «تمسک به قرآن» نیز راهکاری عملی می‌باشد، همچنین «عبادت» موضوعی است که در قرآن و روایات بر آن تاکید شده و راهکاری عملی در برابر شیطان محسوب می‌شود. در این میان «دعا» مبحثی مهم است که علاوه بر راهکاری عملی در برابر شیطان، زمینه برای قبولی سایر عبادات است. آخرین راهکار عملی در برابر شیطان، «امر زبردستان برای سرپیچی از شیطان» است. مبارزه با دشمن نه تنها برای نجات خود بلکه نزدیکان و آشنایان و زبردستان مهم بوده و مورد تایید نهج البلاغه است.

۵-۲-دعا

آیات^۳ و روایات^۴ بر دعا و تضرع در برابر خداوند تاکید دارند. قرآن کریم وعده اجابت دعای

^۱ همان، خطبه ۱۹۲

^۲ ابن فارس، معجم مقاییب اللغة، همان، ج ۶، ص ۱۲۶

^۳ اعراف، آیه ۲۰۵

^۴ برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، تحقیق: جلال الدین محدث، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱. ج ۱، ص ۵۳؛ ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم، دارالشریف الرضی بالنشر، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق. ص ۱۶۱

انسان‌ها را داده است. «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ»^۱ دعا در روح و جسم تاثیر گذاشته و احساسات اخلاقی و عرفانی انسان را تقویت می‌کند.^۲ کسانی که به نیایش می‌پردازند، حس وظیفه شناسی، کمی شرارت و حس خیرخواهی بیشتری دارند.^۳ در دعای کمیل مولا علی علیه السلام می‌فرمایند: «اغْفِرْ لِمَنْ لَا يَمْلِكُ إِلَّا لِلدُّعَاءِ وَ يَا مِي فَرَمَايَنْد: خدای را می‌ستایم و در راندن شیطان و دور ساختن و نجات پیدا کردن از دام‌ها و فریب‌های آن، از خدا یاری می‌طلبیم.»^۴

حضرت، بخش قابل توجهی از راه حل‌های ضد شیطانی را به دعا و پناه بردن به خدا اختصاص داده‌اند؛ چون تنها خدا نیرنگ واقعی شیطان را می‌داند و قادر بر دفع آن است. از این رو پناه بردن به خدا، بهترین راه برای در امان ماندن از گزند شیطان است. کثرت دعا برای دور بودن شیطان، رهایی از بند او و دعا برای از بین رفتن قدرت شیطان و... نشان از اهمیت آن در مقابله با دشمن دارد.

نتیجه گیری

از نتایج حاصله در این مقاله اینکه: امام علی علیه السلام شیطان را به عنوان دشمن قسم خورده پیشوای متعصبان و سردمدار متکبران توصیف نموده است. خداوند جهت مبارزه با شیطان برنامه‌هایی در جلوی پای بشر قرار داده است. که برای مبارزه با شیطان دو راهکار فکری قلبی و عملی در نهج البلاغه آمده است که شامل: افزایش شناخت، آگاهی از دعوت‌های باطل، شناخت دشمن با نیروی پشتیبانی، شناخت راه و روش شیطان در القاء نیرنگ‌ها، شناخت راهکارهای ضد

^۱ بقره، آیه ۱۸۶

^۲ پناهی، آرامش در پرتو نیایش، همان، ص ۱۶۰

^۳ همان، ص ۱۲۰

^۴ نهج البلاغه، خطبه ۱۵۱

شیطانی، بیداری، و محبت خدا و همچنین راهکار دیگر در حیطه ی عمل مانند تمسک به قرآن، تقوا، دعا، عبادت و امر به زبردستان برای سرپیچی از شیطان اشاره شده است. حضرت، بخش قابل توجهی از راه حل های ضد شیطانی را به دعا و پناه بردن به خدا اختصاص داده اند؛ چون تنها خدا نیرنگ واقعی شیطان را می داند و قادر بر دفع آن است. از این رو پناه بردن به خدا، بهترین راه برای در امان ماندن از گزند شیطان است.

فهرست منابع

***قرآن کریم، رضایی اصفهانی**

***نهج البلاغه، دشتی**

۱. پناهی، علی احمد، آرامش در پرتو نیایش، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۴ ش.

۲. جیمز، ویلیام، دین و روان، ترجمه: مهدی قائنی، تهران، اشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۹۶۴.

۳. سیولی، آنتونی، نیروی امید، ترجمه: مریم مقدسی، تهران، ققنوس، ۱۳۹۶.

۴. منابع عربی

۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ ق.

۶. ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم، دارالشریف الرضی بالنشر، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.

۷. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.

۸. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، تحقیق: جلال الدین محدث، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱.

۹. صاحب بن عباد، اسماعیل، المحيط فی اللغة، تحقیق: محمد حسین آل یاسین، بیروت، عالم

الکتب، ۱۴۱۴ق

۱۰. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱

شمسی.

۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح: اکبر غفاری، تهران، دارالکتب

الاسلامیه، ۱۳۶۷ق.